ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 107, Ağustos 2020, s. 423-447

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.44160>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

11.06.2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

29.08.2020

Sevinç AKSAY ALBUZ

Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora
Öğrencisi
sevincaksay@gmail.com

DERVİŞ HASAN MEDHÎ'NİN ESRÂR-I HİKMET ADLI ESERİNİN YENİ BİR NÜSHASI VE DİZİNLERİ

Öz

Esrar-ı Hikmet ya da *Hikâyet-i Ebu Ali Sina ve Biraderi Ebu'l-Haris*, İbni Sînâ'nın hayatını efsanevi tarzda anlatan hikâyelerin XVI. yüzyılda Derviş Hasan Medhî tarafından derlenerek III. Murad'a takdim edilen mensur eserlerin ilkidir. *Esrar-ı Hikmet*, hem edebî değeri olan hem de o dönemde halkın konuştuğu gündelik dil özelliklerini taşıyan, üslubu sanat ve süsten uzak olan bir eserdir. Eserin sözcükler, sözcük tamlamaları, deyim ve atasözleriyle zenginleşmiş akıcı ve masalsı bir anlatımı olduğu söylenebilir. Yalın dili ve büyük bir kısmı günümüzde de kullanılan söz varlığıyla dikkatleri çeken *Esrar-ı Hikmet*, halkın İbni Sina'yı hayalinde nasıl şekillendirdiğini ve onu Lokman Hekim mertebesine çıkardığını da ortaya koymaktadır. Bu makalede, *Esrar-ı Hikmet* adlı eserin daha önce bilinmeyen bir nüshası ve nüshanın söz varlığı incelenmiştir. Söz konusu nüsha, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi yazmalar bölümünde, 36104 numarayla kayıtlı yazmadır. Makalede, nüshanın oluşumu, kaynaklarının ve yazarının açıklanması ile dil incelemesi kapsamında yapılan çeviri yazıya aktarım, sözlük-dizin ve özel adlar dizininin değerlendirilmiştir. Türk hikâyeciliği İslamiyet öncesine kadar dayanmaktadır. Pek çok halk hikâyesi, yazıya da geçirilmiştir ancak hikâyelerin çoğu kütüphanelerde incelenmeyi beklemektedir. *Esrar-ı Hikmet*'in diğer nüshalarıyla ilgili çalışmaları da dikkate aldığımızda, hikâyelerin yapı, dil ve

üslup bakımlarından farklılıklar göstermeleri, metnin yeni varyantlarının ortaya çıkmasının ve sahaya kazandırılmasının önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Esrar-ı Hikmet, Derviş Hasan Medhî, İbni Sina Hikâyeleri, sözlük-dizin.

A NEW COPY AND INDEXES OF DERVİSH HASAN MEDHÎ'S ESRAR-İ HIKMET

Abstract

Esrar-i Hikmet or Hikâyet-i Ebu Ali Sina and Biraderi Ebu'l-Haris, the stories that tell the life of İbni Sina in the legendary style, is the first of the prose works compiled by Derviş Hasan Medhî and presented to III. Murad in the 16th century. Esrar-i Hikmet is a work that has both a literary value and everyday language features that the public spoke, and its style is far from the language of art. It can be said that the work is a fluent and fairytale expression enriched with words, word phrases, idioms and proverbs. Esrar-i Hikmet, which attracts attention with its plain language and the presence of a large part of the vocabulary used today, also reveals how the people shaped İbni Sina in their dreams and brought it to the rank of Lokman Hekim. In this article, a previously unknown copy of the book Esrar-ı Hikmet and the vocabulary of the copy were examined. The copy in question is the manuscript registered with the number 36104 in Ankara University Faculty of Theology Library manuscripts section. In the article, the translation, transcription, dictionary-index and proper nouns of the translation made within the scope of the language review and the formation of the copy, the description of the sources and the author are evaluated. Turkish storytelling dates back to pre-Islam. Many folk stories have also been written, but most of the stories are pending review in libraries. When we consider the works related to other copies of Esrar-ı Hikmet, the differences of the stories in terms of structure, language and style reveal the importance of the emergence of new variants of the text and its introduction to the field.

Keywords: Esrar-ı Hikmet, Dervish Hasan Medhî, İbni Sînâ stories, dictionary-index.

GİRİŞ

Bu makale çalışması, İbn Sina'nın hayatını efsanevî tarzda anlatan eserlerin ilki olan, XVI. yüzyılda Derviş Hasan Medhî tarafından derlenen ve III. Murad'a takdim edilen Esrar-ı Hikmet adlı eserin Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümünde, 36104 numaralı kayıtlı yeni bir nüshasının tanıtımı ve sözlük dizinin değerlendirmesini içermektedir. Makale hazırlanırken Sevinç Aksay Albuz'un Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN danışmanlığında tamamladığı Derviş Hasan Medhî'nin Esrâr-ı Hikmet Adlı Eseri (İnceleme-Metin) adlı doktora tezinden yararlanılmıştır.

Makalenin **birinci bölümünde** öncelikle İbni Sina hikâyelerinin kaynakları ve oluşumu, varyantları; Esrar-ı Hikmet'in yazarı Derviş Hasan Medhî'nin hayatı ve eserleri anlatılmıştır. Ayrıca makaleye konu edilen nüshanın dış ve iç özellikleri, özeti ile dil ve üslubuna ilişkin bilgiler açıklanmıştır. Bu bilgilerin toplanmasında, İbni Sina hikâyeleriyle ilgili yapılan akademik çalışmalardan yararlanılmıştır.

Nüsha, dil ve imla açısından genel olarak dönemin dil özelliklerini ve kurallarını yansıtmaktadır. Çeviri yazıya aktarılırken Oktay New Transkripsiyon fontundan yararlanılmıştır.

Çeviri yazı, TDK'nin Güncel Türkçe Sözlük'te “Bir yazıyı bütün ses inceliklerini belirterek başka bir alfabeye çevirme yolu, yazı çevirimi, transkripsiyon.”¹ olarak tanımlanmıştır. Dil ve edebiyat çalışmaları açısından çeviri yazı konusuyla ilgili terim, fonetik işaret, yöntem, kural ve örnekler bakımından birlik sağlanması gereklidir. Ayrıca Ahmet KARADOĞAN'ın “Arap harfli Türkçe metinler üzerinde yapı bilgisi, sözdizimi ve anlam bilimi alanlarında çalışma yapacak olan bir araştırmacı için de yine ciddi bir sorun çıkmayacaktır fakat bu alfabeyle yazılmış metinler üzerinde ses bilgisi veya ses bilimi alanında çalışma yapacak olanlar çeşitli zorluklar ve sorunlar yaşayacaktır. Mesela Türkçenin 9 ünlüsünü karşılamak için 4 harf kullanılmıştır. Bu yüzden de az sayıdaki bazı kelimelerde o/u veya ö/ü ünlülerini birbirinden ayırmak zordur. Ayrıca bazı kelimelerde kef harfinin k/g/ğ seslerinden hangisini karşıladığını anlama noktasında da sıkıntılar yaşanabilir.”² görüşleriyle belirttiği gibi önemli sorunlarla karşılaşmıştır.

Nüshanın iyi korunmuş durumda olması bazı bölümlerin rika, bazı bölümlerin nesih yazıyla yazılması ve tamamının harekeli olması okumada inkâr edilemez bir kolaylık sağlamıştır. Ama yazma eser çalışan her araştırmacının yaşadığı, aktaracağı sözcükte ince ünlü/kalın ünlü tercihi, k/g/ğ, ç/c, t/d, b/p gibi ünsüzlere karar verme sorunu bu çalışma için de geçerlidir. Bu konuda Ahmet KARADOĞAN'ın “Bu meseleye birkaç somut örnek üzerinden bakabiliriz: Mesela 15. veya 16. yüzyılda ايوقلرى biçiminde yazılan bir kelimenin yukarı mı yoksa yokarı mı okunması gerektiği konusunda kesin bir hüküm vermek zordur. Arap harfli Türkçe metinlerde hem o hem de u ünlüsü için vav harfi kullanılmıştır. Öncelikle bu gibi kelimelerin sayısının çok az olduğunu söylemek lazım fakat en önemlisi buradaki sorun, eserin yazımından asırlar sonra ortaya çıkmış olan bir sorundur. Eserin yazıldığı dönemde bahsedilen kelimenin yukarı mı yoksa yokarı mı okunması gerektiği noktasında hiçbir sorun yaşanmıyordu çünkü insanlar bu kelimeyi o dönemde günlük konuşma dilinde nasıl telaffuz ediyorsa metni okurken de o şekilde okuyorlardı. Hatta bu kelime yokarı değişkesinin kullanıldığı bir bölgede yazılan metin yokarı biçiminde, yukarı değişkesinin kullanıldığı bir bölgede ise yukarı biçiminde okunuyordu. Dolayısıyla bugün için bazı Türkologlarca eksiklik olarak görülen bu durum, aslında o dönem için bir kolaylıktı. Ancak günümüzdeki bir Türkolog metnin yazımından asırlar sonra doğmuştur ve o kelimenin yukarı ve yokarı biçiminde iki değişkesinin olduğunu bilmektedir, elinde 16. yüzyıla ait bir ses kaydı bulunmadığı için de kelimenin nasıl okunması gerektiği konusunda sorun yaşamaktadır.”³

Makalenin ikinci bölümü, Esrar-ı Hikmet'in sözlük dizin ve özel adlar dizini üzerinedir. Sözlük dizin hazırlanırken Esrar-ı Hikmet'te geçen sözcük ve sözcük gruplarının hangi anlamıyla, metnin nerelerinde ve ne sıklıkla yer aldıklarının belirlenmesi temel olarak amaçlanmıştır. Bu temel amaçla oluşturulan sözlük-dizinin aynı zamanda kullanımda kolaylık; emek ve zaman tasarrufu; madde başlarında iç tutarlılık, geçerlik ve güvenilirlik gibi özellikler

¹ Erişim <https://sozluk.gov.tr/> 30.06.2010

² Ahmet KARADOĞAN. Arap Harfleri ve Osmanlı Türkçesi, Türk Dili Kasım 2017 Yıl: 68 Sayı: 791, sf. 10.

³ Ahmet KARADOĞAN. Arap Harfleri ve Osmanlı Türkçesi, Türk Dili Kasım 2017 Yıl: 68 Sayı: 791, sf. 10.

taşımasına da dikkat edilmiştir. Bu özellikleri sağlamak için başvurulacak yöntemlerden bazılarını aşağıda değinilmiştir.

Esrar-ı Hikmet'in sözlük dizini oluşturulurken sözcük ve sözcük gruplarının metinde kullanılan anlam/anlamları, esas alınmıştır. Yabancı sözcük veya sözcük grupları da sözcüğün kaynak dildeki anlamı belirtilmeden yalnızca metinde kullanıldıkları anlamlarıyla değerlendirilmiştir. Sözlük dizin hazırlanırken ayrıca şu hususlara da dikkat edilmiştir:

- Tüm madde başları ve ekler alfabetik olarak sıralanmıştır.
- Yan anlamlar için maddelere numara (I, II, III...) verilmiştir. Ayrıca mecaz anlamlar sözcük açıklaması yapılmadan önce kısaltma (mec.) ile belirtilmiştir.
- Madde başlarının dil olarak kökeni, ilgili dilin kısaltması ile belirtilmiştir ancak sözcük türü belirtilmemiştir.
- Arapça ve Farsça söz grupları, kendi anlam bütünlüğü içinde, olduğu gibi madde başı olarak belirlenmiştir. Bu maddelerde, sözcükler tamlama durumundaysa kökenleri ayrı, ek durumunda olduklarında + işaretiyle gösterilmiştir.
- Her madde başına geçtiği yere/yerlere ait varak numarası (1b, 2a, 3b vb.) ve ait olduğu sayfaya ait -genellikle 19 az sayıda sayfada da 20, 21 olan- satır numarası arada eğik çizgi konularak (1b/12, 2a/6, 3b/19 vb.) verilmiştir.
- Eş sesli veya yan anlamlı sözcüklerin anlam ve görev farklılığının izlenebilmesi için sözcüğün geçtiği söz grubu ya da cümle parantez içinde verilmiştir ancak sözcük tekrar yazılmadan sözcüğün baş harfinin yanına nokta konularak kısaltılmıştır.
- Madde başı olan temel anlamlı sözcükler ve edatlar için yalnızca yer kodları verilmiştir. Ancak madde başı sözcüğün yan anlamları da varsa anlamdaki ayrışmanın izlenebilmesi için bağlamalı dizin tekniği kullanılmıştır.

Esrar-ı Hikmet'in tarihî bir metin olması nedeniyle Türkçe veya alıntı tarihî sözcüklerin okunması ve anlamının açıklanması sürecinde tüm kaynak dillerin tarihî sözlüklerinden yararlanılmıştır.

1. ESRAR-I HİKMET'İN TANITIMI

1.1. İbni Sina Hikâyelerinin Kaynakları ve Oluşumu

Dünya bilim tarihinde çok önemli izler bırakmış ender bir filozof olan İbni Sina'nın hem Doğu hem Batı felsefesine etki ve katkıları tartışılmaz boyuttadır. Avrupa'da "Avicenna" olarak tanınan İbni Sina (asıl adı Ebu Ali el-Hüseyin bin Abdullah bin Ali bin Sina), 980 yılında Buhara yakınlarındaki Efşene köyünde doğmuştur. Henüz on sekiz yaşındayken doktorluk bilgi ve becerilerini edindiği, hastaları ücretsiz tedavi ettiği, Samani prensini tedavi edince saray kütüphanesini kullanma hakkı kazandığı bilinmektedir.

Eğitimi, becerileri ve zekâsıyla döneminin adeta parlak bir yıldızı olan İbni Sina'nın hakkında anlatılan hikâyelere de yansıyan zor bir hayatı olmuştur. Samani Hanedanlığı sona erince Gazneli Mahmut'un emrine girmek için kaçan ve farklı bölgelerin emirliklerinde vezirlik de dâhil çeşitli görevlerle bulunan İbni Sina, Isfahan'a yerleşmişken Hamedan Emiri marifetiyle hapse düşer. Bir süre Hamedan Emiriyle çalışan Sina, kardeşi ve bir öğrencisiyle uzun ve zorlu

bir seyahatten sonra yeniden Isfahan'a kaçar ve Ebu Cafer'in hizmetinde on yıl kalır, doktorluk, danışmanlık ve askerlik yaparken 1037 yılında, elli yedi yaşında iken hastalanarak vefat eder.

İbni Sina hikâyelerinin oluşumuyla ilgili olarak Doğan KAYA şunları söylemektedir: “*Gerek sağlığında gerekse ölümünden sonra İbni Sina, insanları o derece etkilemiştir ki, onu sevenler, hakkında hikâyeler vücuda getirmişlerdir. Onunla ilgili anlatmalarda hep bilge kişi ve pek çok esrara vakıf biri olarak söz edilmiştir. Bazı âşıklar da onu hikâyede olduğu gibi sihirbaz olarak nitelerler.*

Demek oluyor ki, Türk halkı, tıpkı Ali Şîr ve Hz Ali örneklerinde olduğu gibi İbni Sînâ'yı da kendi kültürünün tezahürü olarak bir başka kalıp içinde değerlendirmiş ve bu şekilde hafızasında yaşatmaya çalışmıştır.”⁴

1.2. Esrar-ı Hikmet'in Varyantları

İbni Sina'yla ilgili halk hikâyelerinin ilk olarak XVI. yüzyılda Derviş Hasan Medhî tarafından derlenip kitap hâline getirildiği ve III. Murad'a takdim edildiği (H.1001/M.1592-93) bilinmektedir.

İbni Sina hikâyelerinin varyantlarıyla ilgili olarak Doğan KAYA şunları söylemektedir: “*İbni Sina'nın hayatı etrafında teşekkül eden hikâyeler ikinci olarak Seyyid Ziyaeddin Yahya tarafından toplanmıştır. Seyyid Ziyaeddin eserine Gencine-i Hikmet adını vermiştir. Eserin mukaddimesinde Hasan Medhî'nin eserini gördüğünü, eseri yazmaya İstanbul'da başladığını ve kadı olarak tayin edildiği Larende'ye gidinceye kadar yolda tamamladığını söylemiştir. Kitabın sonundaki,*

Dedi musannif bunu târîh için

Buldu bu Gencine-i Hikmet şu 'âb

beyitinde düşürdüğü tarihte, eserini H. 1038'de (M. 1629) bitirdiğini belirtmiştir.”⁵

Bu makalede ele alınan varyant, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi yazmalar bölümünde, 36104 numarayla kayıtlı nüshadır. Bu nüshanın hâricinde bilinen bazı Esrar-ı Hikmet nüshaları şunlardır:

- ✓ Derviş Hasan Medhî, Esrar-ı Hikmet, Kıssa-i Ebû Ali Sînâ ve Ebü'l-Haris, (İstanbul) Üniversite Kütüphanesi, Numara. TY 690. Kıssa-i Ebû Ali Sînâ ve Ebü'l-Haris, nüshanın 1b-77a sayfaları arasındadır.
- ✓ Hâzâ Hikâyet-i Ebû Ali Sînâ, Üniversite Kütüphanesi, Numara. TY. 1178. Nüsha H. XI. (M. XVII) asra ait gibi görünmektedir. İbn Sînâ'nın hikâyeleri yazmanın varak 202 b-239 arasındaki 37 varaklık bir kısmını işgal eder ve sonu noksandır.
- ✓ Seyyid Ziyaeddin Yahya, Gencine-i Hikmet, Revan Köşkü Kütüphanesi, Numara 1478. Göremediğimiz Revan Köşkü nüshası hakkında Ahmet Ateş şu bilgileri veriyor: “İstinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Nüsha, görünüşe göre çok yenidir (H. XII. Asır). Baş ve sonu basmanın aynıdır.”
- ✓ Seyyid Ziyaeddin Yahya, Gencine-i Hikmet, Ankara Cebeci Halk Kitaplığı, Numara. 2164.

⁴ Doğan KAYA, Kebikeç, S. 12, Ankara, 2001, s. 2-5-211.

⁵ Doğan KAYA, Kebikeç, S. 12, Ankara, 2001, s. 2-5-211.

- ✓ Ebû Ali Sînâ Hikâyesi, Cahit Öztelli Yazmaları arasında bulunan bu yazma 19 sayfa olup XVIII. yüzyılda yazılmıştır.
- ✓ Hâzâ Kitab-ı Ebu Ali Sînâ, Mehmet Çayırdağ'ın özel kitaplığında olup üç hikâye bir aradadır. Diğer iki hikâyenin hangileri olduğu belirtilmemiştir.
- ✓ Yapı Kredi Yazmaları arasında, 862 numarada kayıtlıdır. Nesih hatla, 220 x 163 mm. Ölçüsünde, 44 varakta, 15 satırlı, âharlı, krem kâğıda 1196 (1782) yılında yazılmıştır.
- ✓ M. Sabri Koz'un Özel kitaplığında (iki nüsha) ve Türk Dil Kurumu Kütüphanesindedir.
- ✓ Ebû Ali Sînâ ve Ebü'l-Haris, İstanbul, 1840/41.
- ✓ Reisü'l-Hükemâ-i Ebû Ali Sînâ, Kazan, 1865-66.
- ✓ Hâzâ Hikâye-i Ebû Ali İbn Sînâ, İstanbul, 1868/69.
- ✓ Kitab-ı Ebû Ali Sînâ, İstanbul, 1386/87.
- ✓ "Hakiki Sihirbaz Ebu Ali Sînâ" 1959'da basılmıştır.⁶
- ✓ Giridli Ali Aziz Efendi'ye ait **Muhayyelât-ı Aziz Efendi** adlı eser, Ahmet Kabaklı tarafından sadeleştirilmiştir.
- ✓ Recep Kırıkçı tarafından Osmanlıcadan sadeleştirilen **Binbir Gündüz Masalları** adlı iki ciltlik bir eserdir. Eserin ikinci cildinde yer alan "Ebu Ali Sina" adlı masal, olay halkaları ve motifler açısından benzerliklerin yanı sıra farklılıklar da göstermektedir.
- ✓ **Kazak Halık Edebiyeti Dastandar** adlı eserde yer alan "Ebugalisina, Ebilharis" adlı hikâyeler, hadiselerin yer yer resmedilerek aktarıldığı, Kazak Türkçesi ve Kiril harfleriyle yazılmış bir eserdir.
- ✓ **Hâzâ Hikâyet-i Ebû Ali Sînâ** adını taşıyan varyantta "iş bu mecmuada Ebu Ali Sînâ ve Hatem-i Tâi ve Bülbülname hikâyeleri derc olunmuştur." şeklinde bilgi bulunmaktadır. Matbu metin Sivas Valiliği Ziyabey Kütüphanesi İhtisas Kitaplığında demirbaş no: 1460'ta kayıtlıdır.
- ✓ Ziyâü'd-din Seyyid Yahya tarafından yazılan **Gencîne-i Hikmet** adlı yazma, Millî Kütüphane'de "Y1.A-453 İbn Sina Salonu"nda kayıtlıdır. Baş ve son kısmındaki beyitleri eksik olan bir metindir.
- ✓ **Vakf-ı Sahih** adını taşıyan yazma, Sivas Valiliği Ziyabey Kütüphanesi İhtisas Kitaplığında demirbaş no: 3931'de kayıtlıdır.
- ✓ **Kıssa-i Ebu Ali Sînâ** adını taşıyan yazma, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kitaplığı Yazmalar Kataloğu'nda, no: 785/2'de tespit edilmiştir. 1165 yılında istinsah edilmiştir.⁷
- ✓ Fehmi Edhem Karatay'ın hazırladığı Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar Kataloğu'nda ise "**Hâl Tercümeleri, Âlim, Şair ve Sanatkârlar**" başlığı altında 1180 R.1478 olarak yer aldığı tespit edilmiştir. Ali b. Sînâ'nın muhtelif kaynaklardan toplanarak Ziyâ'eddin Yahya tarafından yazılan menkıbelerdir.⁸

⁶ Doğan KAYA, Kebikeç, S. 12, Ankara, 2001, s. 2-5-211.

⁷ Ebru ŞENOCAK, (2005) İbn Sînâ Hikâyeleri Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, Fırat Ü. Sosyal Bilimler Ens. Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Doktora Tezi, Elazığ.

⁸ Ebru ŞENOCAK, (2005) İbn Sînâ Hikâyeleri Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, Fırat Ü. Sosyal Bilimler Ens. Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Doktora Tezi, Elazığ.

✓ Yakın dönemde çalışılan varyantlardan biri de 2014 yılında Prof. Dr. Vahit Türk'ün **Esrâr-ı Hikmet** (İbni Sînâ'nın Maceraları) adlı kitabıdır. Yayına konu olan nüsha, Millî Kütüphane'de 06. Mil. Yz. A8125 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.⁹

✓ İstanbul Emniyet Matbaası'nda H. 1341 (M. 1923) tarihli tıpkıbasım da Hayrullah Kahya tarafından Osmanlı Türkçesi/Türkiye Türkçesi Karşılaştırmalı **Ebu Ali Sina ve İbn Haris Hikâyeleri** adıyla yayınlanmıştır.¹⁰

✓ Son olarak da Prof. Dr. İlter Uzel'in özel kütüphanesinden tarafımıza görselleri gönderilen, **Ebu Ali Sina ve İbn-i Haris Hikâyeleri** adlı, H. 1341 (M. 1923) tarihinde İstanbul'da Kader Matbaası'nda basılan eserin tıpkıbasımına ulaşmak mümkün olmuştur.

1.3. Esrar-ı Hikmet'in Yazarı Derviş Hasan Medhî'nin Hayatı ve Eserleri

Esrar-ı Hikmet'in yazarı Derviş Hasan Medhî'nin hayatı ve eserleri konusunda Hasan Kaya, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde şunları belirtmektedir. “*Derviş Hasan Medhî hakkında şair tezkirelerinde herhangi bir bilgi yoktur. Eserlerinden ve sunduğu kasidelerden onun Sultan III. Murad (1574-1595), Sultan III. Mehmed (1595-1603), Sultan I. Ahmed (1603-1617) ve II. Osman (1617-1622)'in saltanatları döneminde yaşadığı ve saraya yakın olduğu anlaşılmaktadır. Şair, Divanı'nda yer alan bir müfredinde adının Hasan olduğunu belirtir.*

Medhî, Divan'ındaki pek çok şiirinde meddah ve kıssa-hân olduğunu anlatır. “Meddâh” kelimesi Arapça “medh” (مدح) kökünden türemiştir ve “çok öven” anlamına gelir. Şair, Medhî mahlasını muhtemelen meddâhlığı dolayısıyla tercih etmiştir.

M. Fuad Köprülü, Medhî'nin 16. yüzyılın meşhur kıssahânlarından olduğunu bildirmiştir. Bu bilgi, Özdemir Nutku'nun çalışmasında da yer alır. Metin And, M. Fuad Köprülü'ye dayanarak III. Murad devri meddahları arasında Derviş Hasan'ı da anar. Nihad Sami Banarlı da Medhî mahlasıyla divan tertip edecek kadar şiir söyleyen Derviş Hasan'ı XVI. yüzyılın şöhretli halk hikâyecilerinden sayar.

... Dili ustaca kullanan şairin manzum eserlerinde aruzu kullanmada da başarılı olduğu görülür. Manzum-mensur pek çok eserin sahibidir. Divan şiiri geleneğinin yanında halk ve tekke kültürlerinden de beslenen Medhî'nin bu üç kültüre uygun pek çok eser vermesine rağmen hak ettiği yeri bulamadığını söylemek yanlış olmaz.

... Medhî'nin bilinen eserleri şunlardır: Divan, Şîr-i Dilîr bâ-Mihr-i Münîr, Esrâr-ı Hikmet (Hikâye-i Ebû Ali Sînâ ve Ebu'l-Hâris), Hikâye-i Rıdvân Şâh, Tercüme-i Şâhnâme-i Firdevsî, Kasîde-i Nev-bâve (Târîh-i Yemînî Tercümesi), Menâkıb-ı Dervîş Hâkî”¹¹.

1.4. Esrar-ı Hikmet Nüshasının Dış ve İç Özellikleri

İbn Sina (Ebu Ali Sina) hikâyelerinin çeşitli araştırmalarda bildirilen yirminin üzerinde nüshası vardır. Bu tezde ise Esrar-ı Hikmet'in daha önce tanıtımı hiç yapılmamış bir nüshası çalışılmıştır. Bu nüsha, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi yazmalar bölümünde, 36104 numarayla kayıtlı Esrar-ı Hikmet adlı eserdir. Hikâyenin tamamı nesirdir ancak girişte hikâyenin bazı geçiş yerlerinde manzum bölümler de yazılmıştır.

⁹ Vahit TÜRK, (2014) Esrar-ı Hikmet, Kesit Yayınları, İstanbul.

¹⁰ Hayrullah KAHYA, (2020) Ebu Ali Sina ve İbn Haris Hikâyeleri, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, İstanbul.

¹¹ Hasan Kaya, “MEHDÎ, Derviş Hasan”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, TEİS Projesi (Erişim)

<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mehdi-dervis-hasan>

Eser 300x210 milimetre boyutlarında ve 72 varaktır. Genel olarak 19 satırdan oluşan eserin ön kapağı, eski ve yıpranmış, üst ve uç kısımları dağılmış, üzerine sonradan eklendiği belli olan, çeşitli geometrik şekillerle bezenmiş bir kâğıtla kaplanmış, koyu kahverengi, meşin bir kapak iken arka kapak ise eski bir bez parçasıyla yandan tutturulmuş kirli bir mukavvadır. Eserin iç kısmında da bazı bölümlerin cildi dağılmış, ilkel yöntemlerle tekrar yapıştırılmıştır.

Eserin bazı sayfalarında rutubet lekeleri, yırtıklar, böcek yenikleri, yazılarda dağılmalar, çocuk karalamaları ve harf yazma alıştırmaları gibi tahribatlar görülse de okunmasını zorlaştıracak kadar zarar görmemiştir. Tarih araştırmacısı ve sahaf merhum Kâmil Şahin Hocamızla yapılan görüşmede, bu eserde aharlı, mühreli ancak filigransız, adi kâğıt kullanıldığını ayrıca kâğıt ve mürekkep özelliklerine bakarak eserin 18. yüzyılın ikinci yarısında istinsah edilmiş olabileceğini söylemiştir.

Eserin tamamı harekeli olarak yazılmıştır. Genel olarak eserin okunmasında zorluk çekilmemektedir ancak farklı birkaç el yazısı gözlemlenmektedir. Kullanılan yazı türü bakımından bazı bölümler rika, bazı bölümler ise nesih yazıyla yazılmıştır. Çok biçimli harflerle, okunaklı ve düzgün sıralı yazılmış bölümler olduğu gibi kötü yazılmış harfler ve yazım hatalarıyla dolu bölümler de vardır. Yer yer, özellikle Arapça ve Farsça sözcükleri türetme veya çokluk hâle getirmede, müstensihlerin cahilliğini ortaya koyan hatalara da rastlanmaktadır.

Eserin ilk varağında silik bir yazıyla “Bu eser MEHMET ZEKİ ORAL’ın A. Ü. İlahiyat Fakültesine armağanıdır.” mührü bulunmaktadır.

Eserin zahriye kısmında “Bu kitap Ebu Ali Sina’nın kitabıdır.” kaydı düşülmüştür. Eserin ferağ kısmında ise iki beyit bulunmaktadır ancak ikisine de tarih düşürülmemiştir.

1.5. Esrar-ı Hikmet’in Özeti

Derviş Hasan Medhî, eserin girişinde, kitaba Esrar-ı Hikmet Hikâye-i Ebu Ali Sina ve biraderi Ebu'l Haris adını verdiğini yazar. Allah’ın ve Peygamberin vasıflarını öven beyitlerden sonra bu eseri incelediği tarih kitaplarından, seyahatlerinden ve kültürlü kişilerden öğrendikleri ile oluşturduğunu açıklar. (v. 1b-2a)

Kadim zamanlarda Hazret-i Davud Nebi Aleyhisselam döneminde yaşayan Fisagoras (Pisagor), simya ve ihfa (görünmezlik) ilimlerine hâkimdir. Hazret-i Süleyman’ın yüceliğini öğrenince onun yanında çalışıp ilmini artırmak ister. Bunun için Hazret-i Süleyman’a simya ilmi kullanarak onun ordusu kadar büyük bir ordu gönderir. Bunun üzerine Hazret-i Süleyman’ın veziri olur ve tüm ömrünü onun hizmetinde geçirir. Böylece simya ve ihfa ilmi, Fisagoras tarafından tüm dünyaya yayılır. (v. 2b)

Rivayete göre Hicrî 370 yılı Sultan Mahmut Gaznevî zamanında doğup Mikail Bin Selçuk zamanında ölen Ebu Ali Sina’nın hikâyelerine hikmet, simya ve ihfa ilimlerine çok hâkim olduğu için yer verildiği açıklanmıştır. Ayrıca bu eserde, hikâyelerin iki bölüm olarak ele alındığı; ilk bölümde Kanun’un önsözü ve Kâbus-name’den seçmelerini; ikinci bölümde Ebu Ali Sina’nın seyahatlerinin ve dervişlik ilmiyle yazdığı kitaplarının, şeyhlerin yoluna nasıl talip olduğunun, hangi padişah zamanında nerelere gittiğinin, hangi padişahlara hizmet ettiğinin açık olarak yazıldığı belirtilmiştir. Devamında Ebu Ali Sina’nın kardeşi Ebu'l-Haris’le dünyanın batısında simya ilmine nasıl vakıf olduğunu, Ebu'l-Haris’in ölümüne nasıl kendi eliyle sebep olduğu ve sonunda Ebu Ali Sina’nın nasıl öldüğünün açıklandığı da belirtilerek hikâyeye başlanmıştır. (v. 2b-3b)

Ebu Ali Sina'nın ve Havace Fazl-ı İsfahanî'nin şöhretini duyan Sultan Mahmud Gaznevî, her ikisini de görmek istediğini bildiren bir mektubu, hediyelerle Kapus Şah'a gönderir. Kapus Şah, bu daveti reddetmeyip hemen gitmelerinin uygun olacağını söyler. Ebu Ali Sina, özgür ruhlu bir insan olduğunu söyleyerek itiraz eder, Havace Fazıl ise ilim sahiplerinin yüksek makamlı kişilere hizmet ederek şöhretini artırması gerektiğini savunur. Ebu Ali Sina, Havace Fazıl'a mutluluğunun Kapus Şah'ın yanında olduğunu, isterse onun gidebileceğini söyleyince Havace bu sözlerden alınır. Ebu Ali Sina'yla kimin daha fazla ilme sahip olduğu konusunda tartışırlar. Ebu Ali Sina, bu kırk menzillik yolu bir yarışma vesilesi görüp çölleri aç ve susuz kat ederek kimin daha çok ilim sahibi olduğunu göstermek için Havace Fazıl'la iddialaşır. Üç gün hazırlık yapıp yola çıkmayı kararlaştırırlar. Havace Fazıl, her gün bir tane yenildiğinde açlık ve susuzluk çektirmeyecek, vücudu güçsüz bırakmayacak kırk tane hap; Ebu Ali Sina da bir kere yiyince kırk gün açlık ve susuzluğu giderecek özel bir macun hazırlarlar. Kapus Şah'la vedalaşıp yola çıkarlar. Yirmi gün sonra Havace Fazıl, haplarını kaybeder, utancından Sina'ya bir şey söylemez. Bir süre sonra Havace Fazıl'ın düştüğü zorluğu fark eden Ebu Ali Sina hazırladığı macundan onun da yemesini ısrarla teklif eder ancak Havace Fazıl'a kabul ettiremez. Sonunda Havace Fazıl, Hakk'ın rahmetine kavuşur. Sina, bu olaydan sonra kimseyle ölümüne sebep olacak kadar inatlaşmamaya ahdedir. (v. 3b-6b) Ebu Ali Sina, kalan yolu bir günde kat ederek Hamedan'a ulaşır. Şehirde gezerken tamir edilmekte olan yüksek bir duvarın üstünde oturan Şeyh Abdüssamed'e rastlar. Sadece selam verip geçmesi şeyhi kızdırır. Şeyh Abdüssamed, parmaklarını hareket ettirince yerdeki taşların duvardaki gediklere gittiğini gören Ebu Ali Sina, Şeyh Abdüssamed'in gücünü idrak eder ve ona biat edip bağlanır. İlim ve irfanda o kadar ilerler ki Lokman-ı Sani diye anılır. Pek çok bilgi ve hikmet barındıran kitaplar yazar. (v. 6b-7b) Buraya kadar Ebu Ali Sina hakkındaki hikâyelerin bir kısmının anlatıldığı artık bu ikinci bapta letaifnamesinin kaleme alınacağı açıklanır. (v. 7b)

Buhara'da gizli ilimlerle ilgilenen iki kardeş vardır. Bunlar, Doğu ve Batıyı gezer, her gittikleri yerde büyük üstatlardan bilim ve sanat tahsil ederler. Kendilerini asrın Eflatun'u sayarlar. Birinin adı Ebu Ali Sina, diğeri ise Ebu'l-Haris-i Dâna'dır. Yalnız çok fakir ve muhtaç durumdadırlar. Sonunda derviş kılığında gurbet yollarına düşerler. Bir gün Mağrip'te Tunus şehrini gezerken tellaldan, İskender-i Zülkarneyn'in yaptırıp tüm ilimleri buraya koyduğu yalnızca yılda bir kere bir saat kadar açılan mağaradan isteyen herkesin kitap alabildiğini, ertesi yıl mağara tekrar açıldığında yerine koyduğunu, aksi takdirde mağara cinlerinin kitapları getirmeyenleri gece ortadan kaldırdığını öğrenirler. Bunları duyan kardeşler, içerideki tüm bilgileri inceleyebilmek için o gün değil de gelecek yıl mağaraya girip bir yıl orada yaşamaya karar verirler. Gerekli erzakları biriktirip hazırlık yaparlar ve bir yıl sonra mağara açılınca girip bir köşede beklerler. Mağara tekrar kapanır. Yaktıkları bir fitille mağarayı gezdiklerinde sayısız çekirge ve bir havuz görürler. Ebu Ali Sina, havuz suyundan abdest alıp efsunla mağara cinlerini etkisiz hâle getirir. İki kardeş mağaradaki bütün kitapları, aldıkları notları birbirlerine göstermeden bireysel olarak inceler ve çok farklı şeyler öğrenirler. Aldıkları notları da tomar hâline getirerek bir yıl süresince çalışıp mağaranın açılmasını beklerler. Derken bir sabah kapı açılır, mağaraya yeni gelenler kitaplarla meşgulken dışarı çıkarlar. Ancak bir yıl boyunca mağarada kapalı kaldıkları için korkunç bir görüntüleri vardır. Onları görenler, insan olduklarına inanmaz ve o zamanın Batı diyarlarında peydah olan iki hortlak olduklarını zannederek yakalayıp zorla hükümdara getirirler. Hortlak olduklarına hükmedilince onları idam etmek isterler. Ebu Ali Sina ve kardeşi kurtulmak için bunca zaman öğrendikleri efsunları

kullanmaya karar verirler. Ebu'l-Haris, bir çubuğa efsun okur, çubuk kemende dönüşür ve Ebu'l-Haris'i sarayın çatısına çeker. Ebu Ali Sina ise önündeki havuza atlar, halkın şaşkın bakışları arasında bir anda ortadan kaybolurlar. (v. 8a-11a)

Rivayete göre ortadan yok olduktan sonra Ebu Ali Sina Mısır'da, kardeşi Ebu'l-Haris-i Dâna ise Bağdat'ta ortaya çıkarlar. Ebu'l-Haris, sihir ilmiyle yedi günde inşa edip işlettiği, gerek süsleri gerek çalışanlarıyla dillere destan mucizevi hamamın Bağdat Şahı Melik Tubba'nın kulağına gitmesi üzerine şahla tanışır, birlikte zaman geçirirler. Hatta Haris, şahın hiç görmeden âşık olduğu Saba Şehriyari'nin kızını sihirle şahın yanına getirir. Ebu'l-Haris'e hayran kalan şah, onu baş veziri yapar. Bu arada kızının akıbetini araştıran Saba Şahı'na, olanları anlatan ve kızına talip olan Bağdat Şahı'nın elçileri ve davet mektubu gelir. Saba Şahı davete icabet eder. Saba Şahı'nı önce kızı karşılar, hasret giderirler. Şahit olduğu mucizeleri kızından işiten Saba Şahı, olanlara kin tutmayıp intikam almamaya karar verir. Karşılıklı ziyaretler, ziyafetler, ağırlamalar ve hediyeleşmeler olur. Ayrıca Saba Şahı, Ebu'l-Haris'in hamamını da görüp hayran kalır. Ağırlamadan çok memnun kalan Saba Şahı, kızını Bağdat Şahı'na verir, düğün yaparlar, düğünden sonra memleketine döner. (v. 11a-21b)

Ebu Ali Sina ise sihir yoluyla kaçtığı Mısır'da gezerken yakışıklılığıyla meşhur ama fakir bir helvacı gence rastlar. Gencin üstünü başını, dükkânını beğenmeyen Ebu Ali Sina, delikanlıya sihir ilmini öğretip onu bu zelillikten kurtarmak ister. Gençle tanışmak için helva alır fakat helvanın tadını hiç beğenmez, helvayı tükürür ve beğenmediğini de herkesin içinde Helvacı'ya söyler. Helvacı'nın yakışıklılığına hayran olup helvasını övenlerle arasında tartışma çıkar. Helvacı ise Ebu Ali Sina'nın peşine düşer ve ondan kendisine lezzetli helva yapmayı öğretmesini ister. Ebu Ali Sina, gençten o gece dükkânda kalmasını ister ve akşam vakti helva yapmayı öğretmek üzere o da dükkâna gelir. Biraz sohbet edince birbirlerini çok severler. Vakit hayli ilerlediğinde Ebu Ali Sina, Helvacıdan bulabildiği bütün tepsilere kepek doldurarak üstünü örtmesini söyler, tepsilere efsun okur, kepekleri çok lezzetli helvalara dönüştürür, Helvacı'dan ertesi gün pazarda bunları satmasını ister. Helvacı, kendisiyle alay ettiğini zannettiği için Ebu Ali Sina'ya kızar ve ona odunla saldırır. Ebu Ali Sina, Helvacı'yı tuttuğu gibi kapıdan dışarı atar. Helvacı düşüp bayılır, ayıldığında ise kendini bir çölde bulur. (v. 22a-24a)

Çölde Bağdat halifesinin ordusuna rastlar, Helvacı'yı esir alırlar böylelikle Filistin'de olduğunu ve ordunun Bağdat'a döndüğünü öğrenir. Yakışıklılığından dolayı Bağdat Halifesi'ne esir olarak verilir. Bir gün Helvacı'ya Ebu Ebu'l-Haris'in yapmış olduğu hamamda görev verilir. Diğer görevlilerle sohbet ederken muhteşem hamamın kırk köleyle yedi günde yapılmasını, gözünü kapatıp açana kadar Mısır'dan Filistin'e gelmeye benzetince Bağdat Şahı'nın dikkatini çeker. Şah, Helvacı'nın başından geçenleri dinler ve Ebu'l-Haris'e de anlatır. Ebu'l-Haris, duyduklarına çok şaşır Helvacı'ya acıyarak sihirle onu geri Mısır'a gönderir. (v. 24a-26b)

Mısır'a dönünce evine giden Helvacı, annesinden kendisinin iki ay önce hastalanıp öldü zannedilerek toprağa verildiğini, dükkânını da derviş zannettikleri Ebu Ali Sina'nın satın alarak ticaret yaptığını öğrenir. Hemen Ebu Ali Sina'ya koşarak bu işlerin aslını sorar, Ebu Ali Sina bir ağaç parçasını Helvacı suretinde eve gönderdiğini, bu suretin hastalanarak öldüğünü ve gömüldüğünü anlattığında onun gücünü idrak eder ve bütün ömrünü onunla geçirmek üzere hizmetine girip ona biat eder, simya ilmi öğrenir. (v. 24a-28a)

Helvacı bir gün Mısır sarayı yakınlarında simya ile pişirdiği helvayı satarken sultanın kızına rastlar ve ona çok âşık olur. Gelip aşkını Ebu Ali Sina'ya anlatır, aşk ateşiyle o kadar yanmıştır

ki Ebu Ali Sina hâline acıyıp bir efsunla sultanın kızını saraydan Helvacı'nın odasına getirir ancak kızın namusuna el uzatmaması için de Helvacı'yı uyarır. Mısır sultanının kızı, sabah tekrar kendini saraydaki yatağında bulur. (v. 28a-30a)

Olanlardan endişelenen kız, başına gelenleri babasına mektupla açıklar. Çok sinirlenen Mısır Sultanı, kızının gece kaybolmasını engellemek için kızın başına nöbetçiler dikmek, gece gittiği evi işaretlemesi için ellerine zefiran sürmek gibi pek çok tedbir aldırır ancak hepsi boşa gider. Sultan, kızının ortadan kayboluşlarını bir türlü engelleyemeyince kederinden hasta olur. Sultan'ın bu hâinden endişe eden vezirler, Bağdat emirinin baş vezirinin simya ilmindeki şöhretli gücünden ve bu durumu çözebileceğinden bahsederler. Duyduklarından etkilenen Mısır Sultanı, Bağdat'taki Ebu'l-Haris'i Mısır'a davet eder. Ebu'l-Haris olanları öğrenince Bağdat Halifesi'nin izniyle davete icabet eder. (v. 30a-32b)

Mısır Sultanı ve kızı Ebu'l-Haris'e olanları ayrıntılı olarak anlatırlar. Ebu'l-Haris, bir keçe parçasını şahine çevirip sultanın kızına verir. Şahinin kıza büyü yapanın kafasını koparacağını söyler, eve girince hemen şahini salıvermesini ister. Kız denileni yapar ancak Ebu Ali Sina, olacakları önceden sihir yoluyla öğrendiği için Helvacı'yı korur. Helvacı, güzellikle davrandığı hâlde kızın bu yaptıklarına alınır ve kıza sitem eder. Kız da sarayından zorla getirildiği ve adı kötüye çıkarıldığı için Helvacı'yla tartışır. Sabah tekrar saraya dönüp olanları anlatınca Ebu'l-Haris remil tahtasına ve usturlaba bakıp Helvacı'nın dükkânının yerini tespit eder. Mısır Sultanı tespit edilen dükkândakileri tutuklayıp getirmeleri için çavuş gönderir. Ebu Ali Sina, kendilerine kaba davranan ilk çavuşu maymuna çevirip dümbeleklerle halkın içinde oynatır. İkinci çavuşu keçiye çevirip maymunun sırtına bindirir. Şehrin ortasında onları akşama kadar oynatır sonra tekrar insana dönüştürüp başlarına gelenleri anlatmaları için çavuşları sultana gönderir. Mısır Sultanı, çavuşların başlarına gelenlere çok sinirlenir ve Ebu'l-Haris'e bu olanların hikmetini sorar. Ebu'l-Haris, bu düzeyde simya bilen kişinin ancak kardeşi Ebu Ali Sina olabileceğini söyler. Usul erkân bilen bir vezir göndererek yanına davet eder. Ebu Ali Sina, asayı ata dönüştürüp yola çıkar. Ebu'l-Haris, onu Mısır'da devlet büyüklerinden oluşan bir heyetle karşılar. Böylece iki kardeş birbirlerini bulmuş olurlar. (v. 32b-37a)

Ebu Ali Sina ve Ebu'l-Haris, Mısır Sultanı Eyvan Şah'ın meclisine gelirler. Eyvan Şah, yaşadıkları tuhaf ve olağanüstü olayları Ebu Ali Sina'nın gerçekleştirdiğine inanamaz. Bunun üzerine Ebu Ali Sina, bir tas suya bakmalarını ister. İlk olarak bir vezir tasa bakar ve kendini kadın kıyafetleriyle bir çölde bulur. Çölde bir zencinin tecavüzüne uğramak üzereyken Ebu Ali Sina'yı görür, kurtarması için yalvarır. Ebu Ali Sina, Eyvan Şah'tan kızını isteyeceği zaman ona yardım etmesi ve o zamana kadar bundan kimseye bahsetmemesi şartlarıyla onu kurtarır, vezir kendini tekrar Eyvan Şah'ın meclisinde bulur, Şah neler gördüğünü sorar ancak gördüklerinin anlatılamayacak şeyler olduğu söyleyerek bahsi kapatır. Sonra başka bir vezir tastaki suya baktığında kendini bir ovada üstü başı perişan bir zenci olarak bulur. Oradan geçen bir Türk sipahisi, ikinci veziri kaçak bir köle zanneder, esir alır ve ona taş taşıtıp döve döve yola sürer. İkinci vezir de bir süre sonra Ebu Ali Sina'ya rastlar, onu kurtarması için çok yalvarır. Sina, bu veziri de Eyvan Şah'tan kızını isteyeceği zaman ona yardım etmesi ve o zamana kadar bunu sır olarak saklaması şartlarıyla kurtarır. İkinci vezir de kendini tekrar padişah meclisinde bulur. Eyvan Şah ona da neler gördüğünü sorar ama bu vezirden de doğru dürüst bir cevap alamaz. İyice meraklanmış olarak tasa bakar, önce sudan başka bir şey görmez. İkinci kez baktığında, kendini bilmediği bir ülkenin deniz kenarında bulur. Ümitsizlikle kendini kaybedip ağlayarak yürümeye başlar ve bir çölü geçip nehir kenarına gelir. Nehirde içi zenciyle dolu bir gemi vardır. Eyvan Şahı esir alıp tekrar yelken açarlar. Denize ulaştıklarında bir ejderha musallat

olur. Ejderhaya kurban vermek üzere Eyvan Şahı seçerler. Ne kadar yalvarsa da merhamet etmezler. Tam ejderhanın ağzına düşecekken Ebu Ali Sina gelir, Eyvan Şah kurtarması için ona yalvarır. Ebu Ali Sina, bir oğlu (oğlu yerine koyduğu Helvacı) olduğunu ve kızını oğluna vermesi şartıyla onu kurtaracağını söyler. Eyvan Şah, can havliyle şartı hemen kabul eder ve kendini tekrar saray meclisinde bulur. Yüzündeki dehşetten maiyeti korkar, ne gördüğünü sorarlar ancak Eyvan Şah anlatmaz. Sina'ya bu yaşadıklarının hikmetini sorar. Sina bunlarda şaşılacak bir şey olmadığı gibi bu gücün 'Allah'ın ilim deryasından bir katre' bile olamayacağını söyler. Eyvan Şah'tan kızıyla ilgili verdiği sözü tutmasını ister ancak Şah kesin bir cevap vermez. (v. 37a-42b)

Ebu Ali Sina, Helvacı'nın yanına döner. Sina'yla ayrılığından ötürü üzgün olan Helvacı, ona kavuşunca çok sevinir. Ebu Ali Sina'yı tekrar kaybetmekten korkan Helvacı, sevdasından vazgeçtiğini, onun varlığının daha önemli olduğunu söyler. Sina bu sözleri ciddiye almaz, Helvacı'dan sabretmesini ister. (v. 42b)

Mısır Sultanı, böyle bir damadı kendine layık görmediği için kızını Helvacı'ya vermek niyetinde değildir ancak Ebu Ali Sina'nın hışmından ve başına geleceklerden de çok korkmaktadır. Ebu'l-Haris'i bu işin olamayacağını anlatması için Sina'ya göndermek ister ama daha onlar hareket edemeden Ebu Ali Sina'nın şaha verdiği sözü hatırlatan mektubu gelir. İş yokuşa sürmek için Sina'dan büyük bir ordu talep ederler. Bu arada Ebu'l-Haris, öncekinden daha görkemli bir hamam inşa eder, hamamın ününü duyunca Ebu Ali Sina da bu hamamı görmeye gelir. Ebu'l-Haris efsunla Sina'yı dağ eteğindeki bir şehre çıplak olarak gönderir. Sina, başkalarına yaptığı oyunların şimdi kendi başına geldiğini hemen anlar. Şehrin girişindeki falcıya fal baktırmak ister, falcı onu çul içinde görünce ciddiye almaz. O da efsunla ilerideki bir ovayı askerle doldurur. Falcı, kötü tabiatlı ama çok güçlü bir sihirbaz olan o diyarın padişahı Takyanus'a haber verir. Takyanus, Ebu Ali Sina'nın kendisine rakip olabilecek güçlerini fark eder, türlü sihir oyunları ile Ebu Ali Sina'yı esir almaya çalışır ama başaramaz. (v. 42b-46a)

Ebu Ali Sina, Kanuniye şehrinde hayatını kendi hâlinde biri olarak devam ettirme kararı alır. Ticaretle uğraşmaya başlar ancak günün birinde bir kelleci, onun efsunla kâğıt parçalarını akçeye, odun yarmasını da zenci hizmetkâra dönüştürüp alış veriş yaptığını anlayınca Ebu Ali Sina'yla kavga etmeye başlar. Kavgaya toplanan halk duyduklarına inanamaz ama çok ilgi gösterirler. Sonunda kelleci, Ebu Ali Sina'dan davacı olur. Kelleci, kadıya Ebu Ali Sina'nın yaptığı işleri anlatır. Ebu Ali Sina da kellecinin bazen insan başı ve ayağı da sattığını söyler. Söylediklerini ispat için yanında bir mübaşir ve etrafa toplanan halkla kellecinin dükkânına gidip kazanı kontrol ederler. Ebu Ali Sina, efsunla kazandan insan başları çıkmasını sağlayınca halk galeyana gelip kelleciyi Takyanus'un karşısına çıkarırlar. Takyanus, işin aslını hemen anlar ve hizmetkârı büyücü Calut'u Ebu Ali Sina'yı getirmesi için gönderir. Ebu Ali Sina, Takyanus'un davetini reddedince Calut'la sihir mücadelesine girerler ancak mücadelenin sonunda Calut kendini bir bela denizinde bulur. (v. 46a-50b)

Takyanus, Calut gelmeyince bu sefer nazikçe davet edecek bir çavuş gönderir, Ebu Ali Sina görüşmeyi kabul eder. Ebu Ali Sina'dan Calut'u geri getirmesini ister. Bildiği bütün sihir ve efsunları kullansa da kendini kurtaramayan Calut, Ebu Ali Sina'nın gücünü idrak etmiştir. Yanına geldiğinde Ebu Ali Sina'yı tazim eder ve hizmetine girmek için yalvarır. Ebu Ali Sina, önce Takyanus'la bu konuyu görüşmesini sonra isterse tekrar gelebileceğini söyleyerek Calut'u geri gönderir. Calut, Takyanus'a olanları ve Ebu Ali Sina'nın ilmî gücünü anlatır. Calut, bu görüşme sırasında Takyanus'un Ebu Ali Sina'nın yanında ne kadar değersiz olduğunu anlar ve

Ebu Ali Sina'nın yanına dönmek ister. Takyanus, Calut'a bir hile ile Ebu Ali Sina'yı öldürmesini buyurur ama Calut, Ebu Ali Sina'ya ihaneti kabul etmez. Takyanus, ısrar ve tehditlerini artırınca Ebu Ali Sina'yı esir edip getireceği yalanını söyleyerek oradan ayrılır. Calut, olanları tüm dürüstlüğüyle Ebu Ali Sina'ya anlatır ve onun güvenini kazanır. Birlikte birkaç gün geçirirler. Bir gece yarısı Takyanus, onların kaldığı eve baskın verir, derin uykuda iken kapı önünde yatan Calut'un başını keser, Ebu Ali Sina'yı da öldürmek ister ama Ebu Ali Sina, Helvacı'nın başında büyük bir bela olduğu rüyasını görürken uykusundan sıçrayıp Takyanus'un saldırısını son anda savuşturur ve ortadan kaybolur. (v. 50b-53b)

Ebu Ali Sina, bu olaylarla meşgulken Ebu'l-Haris, kızının başına gelenlerden dolayı hayli öfkeli olan Mısır Şahı'na Ebu Ali Sina'yı gurbete gönderdiğini müjdelere ve Sina'nın başına açtığı işleri anlatır. Bunu fırsat bilip Helvacı'yı yakalayıp başını kestirirler. Ebu'l-Haris, mesele sonlandığı için artık Bağdat'a dönmek ister ancak Mısır Şahı bırakmaz ve Ebu Ali Sina'nın durumunu remil baktırarak öğrenmek ister. (v. 504a-55a)

Rüyasında gördüğü Helvacı'yı çok yalnız bıraktığından endişelenen Ebu Ali Sina, efsunla Mısır'a döner, hemen dükkâna gider ancak Helvacı'yı bulamaz. Evine gidip annesinden, Helvacı'nın idam edildiğini öğrenince yıkılır. Acılı annenin sitemlerine de çok üzülür, ağlar. Bir müddet sonra içini öfke kaplar ve Helvacı'nın intikamını almak için harekete geçer. Kasap kılığında Mısır Şahı'nın sarayına gider, gül zamanı olmadığı hâlde elinde bulunan gülü Şah'a sunar, Mısır Şahı da uğur sayarak gülü, çok değer verdiği Ebu'l-Haris'e uzatır. Ebu Ali Sina'nın yerini öğrenmek için remille meşgul olan Ebu'l-Haris, düşünmeden gülü koklar ve o anda ölür. Mısır Şahı için hazırladığı ölüm tuzağına kardeşinin düştüğünü gören Ebu Ali Sina kahrolur. Hemen oracıkta Şah'ı öldürmek ister ancak birden kendisine bahsedilen gücü, Müslümanları korkutacak ve incitecek biçimde, çok yanlış amaçlarla kullandığını, Helvacı ve Ebu'l-Haris'in acı sonlarını kendisinin hazırladığını ve aslında yaptıklarının sonuçlarıyla karşılaştığını idrak eder, yaptıklarından bin pişman olur, tövbe eder. Bir efsunla ortadan kaybolup Buhara'ya, doğum yeri olan Efşan kasabasına döner. (v. 55a-57a)

Ebu Ali, Efşan'da akrabalarından kimsenin kalmadığını görünce Buhara'ya gider ve orada evlenir. Bir süre sonra çok fakirleşince para kazanabilmek için yine efsuna başvurup bir ev inşa eder ve on bin akçeye satar. Evin balkonu, şehir subaşısının dikkatini çeker, subaşı o şehirde sultanlar ve vezirler haricinde balkon yaptırmamın yasak olduğu gerekçesiyle balkonu yıktırır. Evi satın alan adam, olanları anlatır ve artık rüzgâr alamayacağı için evi geri vermek istediğini söyler. Parayı geri vermek istemeyen Ebu Ali Sina, efsunla şahın sarayındaki balkonların rüzgârını adamın evine getirir. Ebu Ali Sina dayanamaz olanları hanımına anlatır. Hanımı inanmaz ispat olarak vezirin sarayındaki balkonların rüzgârını da kendi evlerine ister. Saraydaki havasızlıktan bunalıp vezirin sarayına giden Şah, oradaki rüzgâr da kesilince iyice bunalır, sadece bağındaki rüzgârla yetinmek zorunda kalır. Ebu Ali Sina'nın hanımı, hamamda boşboğazlık edip olanları anlatarak şahın gözdesine kocasıyla övünmeye kalkınca bu tuhaf işler, Şah'ın kulağına kadar gelir. Şah, Ebu Ali'yle tanışmak ister, huzura davet etmesi için çavuş gönderir. Bu esnada hanımı da Ebu Ali Sina'ya olanları anlatmaktadır. Ebu Ali Sina, sırlarının ifşa olduğunu öğrenince kendisinin zaten bu belalardan kaçmak için kimsenin onu tanımadığı yerlere geldiğini, biraz huzura erdiği sırada onun yüzünden tekrar aynı belalara düştüğünü söyleyerek hanımını azarlar. (v. 57a-61b)

Ebu Ali Sina, Buhara Şahı'yla görüşmeye gider. Şah, kendisinin ve vezirinin balkonundan kaybolan rüzgârla bir ilgisi olup olmadığını öğrenmek için onu sorguya çeker. Ebu Ali Sina,

karısının kıldığı potları, kadın kısmının aklının kısılgı, arada sırada saçma sapan konuştukları, erkeklere kızınca iftira ederek onların başını belaya sokmadan rahata ermedikleri gibi beylik sözlerle açıklayarak durumu kurtarır hatta Şah'tan bahşiş kazanır. (v. 61b-62a)

Ebu Ali Sina'nın karısı, kendisini yalancı çıkardığı için Ebu Ali Sina'ya iyice düşman olur. Olanları paylaştığı bir arkadaşı, kadının intikamını almak ister. Kadın, Buhara Şahı'nın huzuruna çıkar ve rüzgârlara olanların aslını anlatır ancak Şah ondan ispat ister. Kadın da planlarını yapar ve تنها bir yerde Ebu Ali Sina'yı sıkıştırıp evine rüzgâr getirmesi için yalvararak ve para teklif ederek ikna etmeye çalışır. Ebu Ali Sina, önce kabul etmese de yalvarmalarına ve paraya dayanamayıp kadının samimiyetine güvenir, efsunla evi satın alan adamın rüzgârını bu kadının evine gönderir. Kadın, hemen Şah'a haber verip tetkik edilmesini ister. Bu arada rüzgârı kesilen adam, Sina'nın rüzgârı başkasına sattığını tahmin eder ve gidip Şah'a şikâyet eder. Artık emin olan Şah, vezirlerine Ebu Ali Sina'nın yakalanmasını buyurur. Ebu Ali Sina'yı tutuklamaya gönderilen ilk çavuş, Ebu Ali Sina'yı götürmek için eline yapışır ancak Sina'nın eli elinde kalır, şeriata göre diyet gerektiği için korkar, saraya da dönmez. İlk çavuş dönmeyince ikincisi gönderilir. İkinci çavuş, yolda birinci çavuşa rastlar, olanları ondan dinlediğinde Ebu Ali Sina'nın idam mahkûmu olduğunu, başı bile kopsa alıp götüreceğini söyleyerek doğruca Sina'nın evine gider. Sina'nın her iki elinin de yerinde olduğunu görünce onu büyücülükle suçlar ve tutuklamak ister. Aralarında geçen arbedede çavuş, Ebu Ali Sina'nın neresinden tutsa elinde kalınca sağ yakalaması gereken adamı parça parça ettiğini zannederek korkar, evine kaçır. Şah iki çavuşun da dönmemesi üzerine yakalanıp başlarının vurulmasını emreder. Çavuşlar idam meydanında yalvarıp Ebu Ali Sina'yı yakalamak isterken başlarına gelenleri eksiksiz anlatırlar. Şah ve vezirler, Ebu Ali Sina'nın büyücü olmasından endişelenirler. Bu sefer zalimliği ile tanınan Fişar adlı çavuşu gönderirler ve parça parça bile olsa Ebu Ali Sina'yı getirmesi için emir verirler. Fişar da Ebu Ali Sina'nın evine gider, onu tutuklamak için neresine yapışsa elinde kalır, Ebu Ali Sina sanki yüz bin parçaya ayrılır. Fişar aldığı emre uygun olarak parçaları toplayıp bir çuvala doldurur ve Şah'ın divanına getirir. Çuvalı açtıklarında içinden siyah bir köpek çıkıp divandakilere saldırınca divan koruyucuları köpeği öldürür. Fişar Çavuş, ölü köpeği tekrar çuvala koyup dışarı çıkarır. Kimse olanlara bir mana veremez. Şah ve vezirler, bir kötülük gelmesinden korkarak artık Ebu Ali Sina'nın üzerine gitmeme kararı alırlar. Ebu Ali Sina, rahatça kendi hayatına devam eder. (v. 62b-68a)

Ebu Ali Sina ise kendisini oyuna getirip Şah'a şikâyet eden karısının arkadaşından intikam almayı düşünmektedir. Bayram günlerinin yaklaştığı bir sırada kadın, yaptıklarından habersiz olduğunu zannederek ödünç para istemek için Ebu Ali Sina'ya gelir. Ebu Ali Sina, öfkesini ve düşmanlığını belli etmez. Hasta olduğunu, derdine doktorların çare bulamadığını, bu illete ancak bir kadının fercine değmiş közlü bir odunun ucundaki kömürün derman olacağını ve eğer bu konuda kendisine yardımcı olursa rüzgâr için aldığı parayı geri vereceğini söyler. Kadın parayı duyunca dayanamaz ve şartını kabul eder. Ebu Ali Sina, fırsatı yakalamışken közlü odunla kadının fercini dağlar, kadın acıdan bayılır. Ayıldığında bağırıp kavgaya başlar ancak aldığı paranın sevinciyle uzatmadan evine gider. Ebu Ali Sina, o gece bir efsunla şehirdeki bütün ateşi, bu kadının fercine gönderir. Ertesi gün şehirde kimse ateş yakamaz. Şehir karışır. Şah ve maiyeti bir çare bulmaya çalışırlarken akıllarına Ebu Ali Sina gelir. Çok nazik davranarak onu davet ederler. Ebu Ali Sina, Şah'a olanların kendisiyle bir ilgisi olmadığını, büyücü bir kadının şehrin ateşini fercinde gizlediğini, kendisinin bile bu kadından korktuğu için yerini söyleyemeyeceğini anlatır. Şah, bir şey yapmayacağına dair yemin ettikten sonra bu işin çaresini sorar. Ebu Ali Sina, sadece o kadının fercinden ateş alındığında sönmeden

kullanılabileceğini açıklar. Deneyip görmek için kadına bir köleyle mum gönderirler. Kadın meseleyi anlayamaz ve köleyi tersleyip geri gönderir. Bu sefer köleye zorla da olsa mumu kadın fercine değdirip yakması için emir verilir. Köle, bu kez mumu yakmayı başarır. Köleyi elinde yanan mumla gören halk, mumdan ateş almak için uğraşırlar ama olmaz. Köleden mumu nasıl yaktığını öğrenince ellerinde ne kadar mum, çıra, kibrit vesaire varsa kadının fercine değdirip yakmaya başlar. Kadın dayanamayarak mahalleden kaçır ancak halk ateş-efruz (ateş saçan) diyerek peşini bırakmazlar. Sonunda geceleyin kadın bir çeşme başında suyla ateşi söndürmek ister ama o su vurdukça o kadar çok duman olur ki sabah halk bu dumana kontrole gelince çeşme başında yine onu bulurlar, bayılmasından yararlanıp her türlü araçla ateş alırlar. (v. 68a-72a)

Şah, köleden bu olanları dinledikten sonra bu işleri aslında Ebu Ali Sina'nın yaptığından iyice emin olur ve ona hayran kalır. O gece onunla sohbet ettikçe hayranlığı artar ve ona çok iltifat eder. Tanidikça çok sevdiği ve bu kadar güçlü birini yanında tutmak istediği için sarayda kalmasını teklif eder. Ebu Ali Sina, bu işlerin hayran olunacak bir tarafı olmadığını ve bu güç için ruhunun ateşlerde yanıp kül olduğunu söyleyerek Buhara Şahı'nın teklifini kibarca reddeder. Yine de Şah, sayısız lütuflarda bulunarak onu gönderir. (v. 72a-72b)

Hemen eve gelen Ebu Ali Sina, karısına bu diyarların da kendisine haram olduğunu, kendisiyle gelmek isterse derhal şehri terk etmeleri gerektiğini söyler. Eşiyle birlikte Hamedan şehrine yerleşip kalan ömürlerini burada geçirirler.

Bazıları Ebu Ali Sina'yı Mikail İbn-i Selçuk'un öldürdüğünü anlatırlar. Bazılarına göre de Kapus Şah'ın simya ilmine delil görmek ister, Ebu Ali Sina razı olmayınca onu zindana atar. Zindanda remil falına bakan Ebu Ali Sina, orada vefat edeceğini görünce bütün kitaplarını ateşe verip ahirete hazırlanır. Aslında Ebu Ali Sina, bu zindandan bir saatte kurtulacak güçtedir. Bir üstat da der ki Hamedan'a geldiğinde Ebu Ali Sina, simyaya tövbe etmiş bulunduğu (simya ilmine delil görmek isteyen) halifeyi reddedince zindana atılır. Zindanda bütün kitaplarını yakıp bir vasiyetname yazarak halifeye gönderir. Kendi ise zindanda vefat eder. Bazıları da vefatına karısının sebep olduğunu söylerler. Hoca Nasr'ın (Ebu Nasr Utbi?) evinin yakınlarına gömülmüştür. Allah rahmet eylesin. (v. 72b-73a)

1.6. Esrar-ı Hikmet'te Dil ve Üslup

Esrar-ı Hikmet, tür bakımından halk hikâyesi özellikleri taşımaktadır. Olay örgüsü, başkahraman ve yardımcı kahramanlar, ana hikâyeye eklenen ara hikâyelerle neredeyse roman niteliği kazanmaya başlamıştır. İbni Sina'nın "insan-ı kâmil" olma yolunda başına gelenler, yaptığı hatalar, hatalarını anlayıp nedamet getirmesi yine de kaderin türlü imtihanlarına maruz kalması, toplumda rastlanan kötülerini temsil eden karakterlerle onlara verilen cezalar gibi ağır konuların komedi unsurları eklenerek ele alınışı dikkat çekicidir. Tekrar tekrar istinsah edilmesi, masalsı üslubu, dönemin gündelik dilini yansıtan anlatımı ve hikâyelerin meddah tarzında yorumlanmasıyla öne çıkan eserin döneminde de çok beğenildiği söylenebilir.

Türk-İslam medeniyeti kitap yazma geleneğinde tek kelime ile kitap ve kitabı bilgi "kutsal" dır. Ayrıca kitap yazmak, kitabın içeriğinden sorumlu olmak çok ağır ve önemli bir sorumluluktur. Birçok yazma eserdeki iç düzen bu bağlamda birbirine benzerlik gösterir. Esere besmele ile başlanır, Allah'a hamd ve şükür ifadelerinden hemen sonra Hz. Muhammed'e mübarek soyuna ve ashabına salat ve selam cümleleri hem müellifi hem de okuyucuları kitabın ve bilginin ulûhiyetine hazırlar. Hamdele ve salvele adı verilen bu bölümler modern kitaplarda yer

almazken; bunların yerini önsöz, teşekkür, giriş, bölümleri almıştır. Bu bölümlerde esere katkı yapanlar, eserin ilham kaynağı eser ve kişiler, eserin hedef kitlesi, yazılış nedeni gibi açıklama ve minnet ifade eden yazılar karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda gelecek kuşaklar yazma eserler ile tanıştırılmaz ise, yeni neslin kültürel geçmişimizde kitaba atfedilen bu yüce manayı algılamakta zorluk çekmeleri kaçınılmazdır.¹²

Nüsha, besmele ile başlamaktadır.

"Hâzâ Hikâye-i Ebû Âli Sînâ ve Ebü'l-Hâris"

"Kitâbımdur benim Âsâr-ı eibret üdum nâmın anuñ **Esrâr-ı Óikmet** óikâyet-i Ebý èAli Sînâ ve birâderi Ebý'l-Óariâ Ân te'lîfât-ı Medôi úiââa-i berdâz ve nâúilân-ı hümâ-pervâz" denilerek daha ilk satırlarda eserin ve kendisinin övgüyle dolu kısa tanıtımı yapılmıştır. Sonra nüshanın girişinde Derviş Hasan Medhî, İbn Sina'nın hayatıyla ilgili hikâyeyi bizzat İbn Sina'nın kardeşi Ebü'l-Hâris'ten dinleyip kaleme aldığı bilgisi verilmiştir. Ayrıca girişte, İbni Sina'nın hayatını anlatıp ilmî derecesi çok yüksek olduğu için bu kitaba konu olarak aldığını bahsettikten sonra Esrar-ı Hikmet'in ilk bölümünde Sina'nın eserlerinden Kanun ve Kapus-name'ye; ikinci bölümünde ise Sina'nın seyahatlerine ve vesayet ilmiyle yazdığı kitaplara, şeyhlerin yoluna nasıl talip olduğuna ve hangi padişahlara hizmet ettiğine yer verileceği belirtilmiştir. Bunların yanı sıra Esrar-ı Hikmet'te, İbni Sina ve kardeşi Ebu'l-Haris'in Batı dünyasında nasıl simya öğrendiklerini, İbni Sina'nın -bu gücü doğru kullanamayarak- kardeşinin ölümüne sebep oluşunu ve eserin en sonunda Ebu Ali Sina'nın ölümünü anlattığı açıklanmıştır.

Esrar-ı Hikmet'teki hikâyelerin tamamı nesirdir ancak muhtemelen istinsah nüshasında yer alan kaside, gazel ve beyitlerin etkisiyle eserin girişinde ve hikâyenin bazı geçiş yerlerinde manzum bölümler de yazılmıştır. Eserin manzum bölümlerinin karışıklığa meydan vermeyecek biçimde kırmızı harflerle "beyit" ya da "nazım" uyarısıyla işaretlendiğini görüyoruz. Ayrıca manzum bölümlerde beyitler hâlinde kafiyeleşmeler de aruz ölçüsünün kullanılmadığını; anlam, ses ve söz sanatları bakımlarından da hayli zayıf olduklarını söyleyebiliriz.

Eserin girişindeki beyitler tevhit, münacaat ve naat türünde yazılmışlardır.

Öüdü birdür naôir olmaz Öüdü'ya

Hem evvel oldur her ibtidâya

Çün evvel oldur Âoir de oldur

Görinen bâûın u ôâhir de oldur

Güneş oldur gök oldur sâye oldur

Ser-â-ser èâleme sermâye oldur

...

Eger èâúıl iseñ añla bu óÂli

Nedür èâúıllarıñ bu úıl u úÂli

¹² Fatih Rukancı, Kültürel Mirasın Gelecek Kuşaklara Aktarılması ve Tanıtımında Yazma Eser Kütüphaneciliği, ERDEM, Haziran 2018; Sayı: 74; sf. 101.

Gel imdi Àòir it bu kelÀmı

Resÿl u Óaúú'a ırgür bu peyÀmı (1b)

Der-naèeat-ı seyyidi'l-mürselin äalla'l-lÀhu TeèÀLÀ èAleyhi ve Sellem

Çün evvel nÀmede añdıñ ÖüdÀ'yı

İkinci nÀmede añ MuãüafÀ'yı

Derde ãad-hezÀr olsun ol zÀta

Emîn oldur cümle muècizÀta

Resÿlidür ÖüdÀ-yi bì-zevÀlüñ

Óabibidür kerim u zü'l-celÀliñ (2a)

...

Bazı hikâyeler arası geçişlerde gazelleri hatırlatan küçük manzum parçalar da bulunmaktadır.

CihÀnıñ youú durur zevú-ı ãafÀsı

Nitekim künc-i mÀr ezdehÀsı

ãaúın her dÀne biñ dÀm-ı belÀdur

Anuñ her kÀmı kÀm-ı ezdehÀdur

Eger taòt ise youúdur üstü varı

Ve ger èömr ise youúdur pÀyidÀrı

Kimesne youú durur èÀlemde bì-àam

Ki bir dem olavuz anuñla hem-dem (10a)

ãanasın gün gibi mihr-i cihÀngir

Zemîn itdi ol ãÿretle tenevvir

Ne ãÿret ki muãavver anda èÀlem

Naôar úılsañ ser-À-ser òÀliãe-i Àdem (3b)

Bazı hikâyeler arası geçişlerde de akışı bozmayan tek beyitler bulunmaktadır.

Ger üstÀd añladıñsa kÀr-ı sÀzı

NiyÀz ehli olup olup terk it niyÀzı (11a)

Gel ey bülbul yine feryÀda başla

Bu gülşen güllerini yÀda başla (21b)

Hikâyelerdeki karşılıklı konuşmaların arasında daha etkili anlatım için de beyitlerden yararlanılmıştır. Bu beyitlerden önce kahramanın beyit söylediğine ilişkin kalıplaşmış açıklamalar bulunmaktadır. Bu bölümlerde kırmızı mürekkep kullanılmamıştır.

... bu ebyÂtı oúurdı

VefÂ ummaú cihÂnda bi-vefÂdur

VefÂsızdan vefÂ ummaú òaùÂdur (40b)

... bu naômı oúudı

Niçün úıldıñ beni óÂl böyle óayrÂn

Bu deşt-i miónet içre zÂr u giryÂn (42a)

Ayrıca hikâyenin sonu da peş peşe iki beyitle bitirilmektedir. Ancak beyitlerde tarih düşürülmemiştir.

beyt

Ebÿ èAli'niñ cümle yazdıú úiããasın

èÁúıl olan kişi ala óiããesin

ŞerÂb-ı erâuvÂnı nÿş idüp her dem ey sÂúî

Bu ôıll-i òayÂle bir dem aldanma âanma ki bÂúî (73a)

Vahit Türk'ün kitabının söz başında “Esrâr-ı Hikmet'te yazar, yer yer kendinden bahsetmiş ve adını da kaydetmiştir.”¹³ ve “Medhî, bu beyitlerde ve devamında serseri bir derviş olarak uzun yıllar dolaştıktan sonra İstanbul'a yerleştiğini belirtiyor.”¹⁴ diyerek örnek verdiği beyitlerin benzerleri, bu tezin konusu olan nüshada da bulunmaktadır ancak bu nüshadaki bölümde, içinde doğrudan Medhî mahlası geçmemektedir.

Müstensih dönemin gündelik dilinin imkânlarını, hikâyelere oldukça başarılı bir biçimde yansıtmıştır. Eserde karakterlerin sosyal konumlarına ve fiziksel özelliklerine uygun konuşturulması; bol miktarda deyim (canıma minnet bilürem 51b/14, (namusa) el urma 30a/11 gibi), atasözü (ağlamak ile iş başına irişmez 55b/16, aşğa Bağdad ırak degil 10b/17 gibi), kalıplaşmış ifade (başım şart olsun 70b/15, günün günden yig olsun 62a/11 gibi), benzetme (dağ ayusu gibi dik dik kalkırdı 35a/7, (bu sözi) tımarhane divanesi dahı söylemez 48a/8 gibi) ve ikilemelerden (kendü kendüye 23a/19, uğırın uğırın 38b/15) yararlanılması, anlatımın beyitlerle süslenmesi hikâyenin akıcılığını ve okuma keyfini artırmaktadır.

2. ESRAR-I HİKMET'İN DİZİNLERİ

2.1. Esrar-ı Hikmet'in Sözlük Dizini

Bağlam, TDK sözlüğünde “Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim veya birimler bütünü, kontekst.”¹⁵ olarak açıklanmaktadır. Bağlamlı dizin tekniği ise madde başı olarak ele

¹³ Vahit TÜRK, Esrar-ı Hikmet, Kesit Yayınları, İstanbul, 2014, sf. 5.

¹⁴ Vahit TÜRK, Esrar-ı Hikmet, Kesit Yayınları, İstanbul, 2014, sf. 6.

¹⁵ Erişim <https://sozluk.gov.tr/> 30.06.2010

alınan sözcüğün ait olduğu cümle ya da söz grubu birimleriyle birlikte gösterilmesidir. Gerek anlam farklılıklarını gerekse sözcük ve ek işlevlerindeki değişimleri izleme kolaylığı sağladığından tezdeki madde başlarından yan ve mecaz anlamlılar ile eş sesli sözcük ve ekler, metinde geçen sözcüklerde bağlam verilerek değişikliğin belirlenmesi sağlanmıştır. Ancak tüm sözcüklerde bağlam verilmediği için bu bölüm adlandırılırken bağlamlı dizin tercih edilmemiş yerine sözlük dizin kullanılmıştır.

Esrar-ı Hikmet'in sözlük dizininde 2836 madde başında; yan anlamlar, birleşik fiiller ve deyimlerle beraber 4009 anlam farklılığı izlenmiştir. Bu kapsamda, sözlüğün kullanım kolaylığı sağlaması, tüm kullanıcılara hitap etmesi, zaman ve emek açısından tasarruflu olması gibi amaçlar için -eserde geçen tüm sözcükler değil de- sözlükteki yan ve mecaz anlamlı madde başları ile eş sesli sözcük ve ekler, bağlamlı dizin tekniğiyle gösterilmiştir. Bu tür sözcüklerde, bağlamlı dizin tekniği kullanarak bağlamlarının gösterilmesiyle, anlam belirsizliklerinin önüne geçilmiş ve bir bakıma sözlük dizinde verilen anlamların sağlaması da yapılmıştır. Ayrıca bağlamlı sözlük tekniği kullanarak metindeki sözcüklerin anlam zenginliğini izleme fırsatı da sağlanmıştır.

Esrar-ı Hikmet'in sözlük dizinindeki 2836 madde başının kaynak dillere göre dağılımları aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. Sözlük dizininin kökenine göre dağılımı

Madde Başları	Madde Başı Sayısı	Yüzdelik %
Türkçe	946	33,35
Arapça	937	33,03
Farsça	317	11,16
Rumca	2	0,07
Yunanca	2	0,07
İbranice	1	0,04
Özbekçe	1	0,04
Sırpça	1	0,04
Tamlama Hâlinde Olan Sözcükler	525	18,5
Ön/Son Ek Almış Olanlar	104	3,7
Toplam	2836	100

Tablo 1 incelendiğinde, sözcüklere kaynaklık eden dil bakımından en yüksek dağılımın 946 (%33,35) madde başı ile Türkçe sözcüklerde olduğu, hemen sonrasında çok az bir farkla 937 (%33,03) madde başıyla Arapça sözcüklerin gelmesi dikkati çekmektedir. Farsça kökenli 317 (%11,16) madde başına göre de çok fazla olan 937 (%33,03) Arapça madde başı, bu dilin gündelik dildeki baskınlığını ortaya koymaktadır. Dağılımın çok düşük olduğu İbranice, Özbekçe ve Sırpça kökenli sözcüklerin sadece 1 (%0,04) madde başıyla, Rumca ve Yunanca kökenli sözcüklerin ise 2 (%0,07) madde başıyla temsil edildikleri görülmektedir.

Dizin çalışmasında ayrı madde başı olarak değerlendirilen ön ve son ek almış olan sözcüklerin ve eklerin kaynak dilleri, Tablo 2’de ele alınmıştır.

Tablo 2. Sözlük dizinin kökenine göre dağılımı

Ön Ek Almış Sözcükler	Madde Başı Sayısı	Yüzdelik %
Far.+Far.	28	27
Far.+Ar.	24	23
Ar.+Ar.	15	14
Ar.+Far.	5	5
Toplam	72	69
Son Ek Almış Sözcükler	Madde Başı Sayısı	Yüzdelik %
Far.+Far.	15	14,5
Ar.+Far.	8	7,8
Ar.+Ar.	6	5,8
T.+Far.	2	2
Toplam	31	30,1
Hem Ön Hem Son Ek Almış Sözcük	Madde Başı Sayısı	Yüzdelik %
Far.+Ar.+Ar.	1	0,9
Toplam	1	0,9
Genel Toplam	104	100

Tablo 2 incelendiğinde sözlük dizinde ön ek almış sözcükler arasından en yüksek dağılımın 28 (%27) madde başıyla Farsça ön ek almış Farsça sözcüklerde, en düşük dağılımın ise 5 (%5) madde başıyla Arapça ön ek almış Farsça sözcüklerde olduğu dikkati çekmektedir. Diğer maddelere bakıldığında 24 (%23) madde başıyla Farsça ön ek alan Arapça sözcüklerin ikinci sıraya, 15 (%14) madde başıyla ise Arapça ön ek almış Arapça sözcüklerin üçüncü sıraya yerleştikleri görülmektedir.

Tablonun son ek almış sözcükler bölümü incelendiğinde en yüksek dağılımın 15 (%14,5) ile Farsça son ek almış Farsça sözcüklerde, en düşük dağılımın ise 2 (%2) ile Farsça son ek almış Türkçe sözcüklerde olduğu dikkati çekmektedir. Diğer dağılımlar değerlendirildiğinde 8 (%7,8) madde başıyla Farsça son ek almış Arapça sözcükler ikinci sırada, 6 (%5,8) madde başıyla Arapça son ek almış Arapça sözcükler üçüncü sırada yer almaktadır.

Tabloda hem Farsça ön ek hem Arapça son ek almış Arapça 1 (%0,9) sözcük bulunmaktadır.

Tablonun genel dağılımı incelendiğinde Esrar-ı Hikmet’te ön ek alan sözcüklerin toplamda 72 (%69) madde başıyla daha fazla kullanıldığı söylenebilir çünkü son ek alan sözcüklerin 31 (%30,1) madde başı sayısı ile yarı yarıya düştüğü görülmektedir.

Tablo 3. Sözlük dizindeki tamlama hâlinde olan sözcükler

İki Sözcükle Kurulan Tamlamalar	Madde Başı Sayısı	Yüzdelik %
Ar. Ar.	245	47
Far. Far.	76	14,5
Ar. Far.	65	12,4
Far. Ar.	63	12
Far. T.	6	1,1
T. Far.	2	0,3
Ar. Yun.	1	0,2
Toplam	458	87,5
Üç Sözcükle Kurulan Tamlamalar	Madde Başı Sayısı	Yüzdelik %
Ar. Ar. Ar.	19	3,6
Far. Far. Far.	10	1,9
Far. Ar. Ar.	9	1,8
Far. Ar. Far.	6	1,1
Ar. Far. Ar.	3	0,5
Far. Far. Ar.	3	0,5
Ar. Ar. Far.	2	0,3
Ar. Far. Far.	2	0,3
Ar. Ar. T.	1	0,2
Far. Far. T.	1	0,2
Toplam	56	10,4
Dört ve Daha Fazla Sözcükle Kurulan Tamlamalar	Madde Başı Sayısı	Yüzdelik %
Ar. Ar. Ar. Ar.	5	0,9
Ar. Ar. Far. Ar.	1	0,2
Ar. Far. Ar. Ar.	1	0,2
Ar. Far. Far. Far.	1	0,2
Far. Ar. Ar. Ar. Ar.	1	0,2
Ar. Ar. Ar. Ar. Ar. Ar.	1	0,2
Ar. Ar. Ar. Ar. Ar. Ar. Ar.	1	0,2
Toplam	11	2,1
Genel Toplam	525	100

Sözlük dizindeki tamlama hâlinde olan sözcüklerden iki sözcükle kurulan tamlamalar incelendiğinde en yüksek dağılımın 245 (%47) madde başıyla iki Arapça sözcükle kurulan tamlamalarda, en düşük dağılımın ise 1 (%0,2) madde başıyla Arapça Yunanca tamlama olduğu görülmektedir. İkinci sırada 76 (%14,5) madde başıyla iki Farsça sözcükle kurulan tamlamalar, üçüncü sırada 65 (%12,4) madde başıyla Arapça Farsça sözcüklerle kurulan tamlamalar, dördüncü sırada 63 (%12) madde başıyla Farsça Arapça sözcüklerle kurulan tamlamalar, beşinci sırada 6 (%1,1) madde başıyla Farsça Türkçe sözcüklerle kurulan tamlamalar, altıncı sırada 2 (%0,3) madde başıyla Türkçe Farsça sözcüklerle kurulan tamlamalar yer almaktadır.

Sözlük dizindeki tamlama hâlinde olan sözcüklerden üç sözcükle kurulan tamlamalar incelendiğinde en yüksek dağılımın 19 (%3,6) madde başıyla üç Arapça sözcükle kurulan tamlamalarda, en düşük dağılımın ise 1 (%0,2) madde başıyla Arapça Arapça Türkçe ve Farsça Farsça Türkçe tamlamalarda olduğu görülmektedir. İkinci sırada 10 (%1,9) madde başıyla üç Farsça sözcükle kurulan tamlamalar, üçüncü sırada 9 (%1,8) madde başıyla Farsça Arapça Arapça sözcüklerle kurulan tamlamalar, dördüncü sırada 6 (%1,1) madde başıyla Farsça Arapça Farsça sözcüklerle kurulan tamlamalar, beşinci ve altıncı sırada 3 (%0,5) madde başıyla Arapça Farsça Arapça sözcükler ve Farsça Farsça Arapça sözcüklerle kurulan tamlamalar, yedinci ve sekizinci sırada 2 (%0,3) madde başıyla Arapça Arapça Farsça sözcükler ve Arapça Farsça Farsça sözcüklerle kurulan tamlamalar, dokuzuncu ve onuncu sırada 1 (%0,2) madde başıyla Arapça Arapça Türkçe sözcükler ve Farsça Farsça Türkçe sözcüklerle kurulan tamlamaların yer aldığı görülmektedir.

Tamlama hâlinde olan sözcüklerden Dört ve Daha Fazla Sözcükle Kurulan Tamlamalar incelendiğinde en yüksek dağılımın 5 (%0,9) madde başıyla dört Arapça sözcükle kurulan tamlamalarda, en düşük dağılımın ise yalnızca 1 (%0,2) madde başıyla diğer dört sözcükle kurulan Arapça Arapça Farsça Arapça sözcüklerle, Arapça Farsça Arapça Arapça sözcüklerle, Arapça Farsça Farsça Farsça sözcüklerle kurulan tamlamalar ile beş sözcükle kurulan Farsça Arapça Arapça Arapça Arapça sözcüklerle kurulan tamlama ile altı Arapça sözcükle kurulan tamlama ile yedi Arapça sözcükle kurulan tamlamaların yer aldığı görülmektedir.

Tablonun genel dağılımı incelendiğinde Esrar-ı Hikmet'te sözlük dizindeki tamlama hâlinde olan sözcükler bakımından 458 (%87,5) madde başıyla en yüksek dağılımın iki sözcükle kurulan tamlamaların oluşturduğu, ikinci sırada 56 (%10,4) üç sözcükle kurulan tamlamaların yer aldığı, dört ve daha fazla sözcükle kurulan tamlamaların ise 11 (%2,1) madde başıyla çok düşük oranda metinde yer aldığı söylenebilir.

2.2. Esrar-ı Hikmet'in Özel Adlar Dizini

Esrar-ı Hikmet'in bu nüshasından elde edilen özel adları ve konularına göre dağılımlarını incelediğimizde, nüshada, peygamberlerden Hz. Muhammet Mustafa, Hz. Davut, Hz. İsa, Hz. Süleyman ve Hz. Yusuf'tan; dinî şahsiyetlerden Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman, Hz. Ömer, Şeyh Abdüssamet, Hızır ve Lokman'dan; padişah/şah/emirlerden Sultan Mahmut Gaznevî, Mikail Bin Selçuk, Nuşû'r-Revan (Nuş-i Revan), Takyanus (Dakyanus) gibi doğrudan ismi verilenler dışında halife-i Bağdat, melik-i Tubba, Mısır sultanı, padişah-ı Mısır, Saba şehriyari, sultan-ı Mısır, şehir-i Tunus padişahı, şah-ı Bağdat gibi şehir veya ülke adına atıf yapılarak bildirilenlerden; tarihî şahsiyetlerden Aristo, Eflatun (Platon), Fisagoras (Pisagor), Havace Nasr (Ebu Nasr Utbî?), İskender-i Zülkarneyn, Kabus Şah Şemmekin (Kâbûs b. Veşmgir?)'den; nüshada geçen diğer hikâye kahramanları olarak başkahraman Ebu Ali Sina/ Ebu Ali'den sonra Ebu'l-Haris/Haris, Civan Helvafuruş/Helvafuruş/Civan, Calut, Fişar, Işıkrak/Şakrak, Sunkur

Çavuş, Torlak Işık, Turhan Çavuş, Zeyker Ağa gibi yardımcı kahramanlardan da bahsedildiği belirlenmiştir.

Ayrıca pek çoğu İslam coğrafyasına ait olan şehir ve ülke adlarına da ulaşılmıştır. Bağdat, Buhara, Hamedan, Kanuniyye, Kirman, Mısır, Saba, Üstürabad (Esterabat) gibi adları doğrudan verilenlerin hâricinde diyar-ı Buhara, diyar-ı Mağrip, diyar-ı Hamedan, Harabü'l-Basra, Karye-i Efşan (Efşan Köyü), Kirman-ı zemin, şehir-i Bağdat, taht-ı Bağdat gibi tamlama olarak yazılmış şehir ve ülke isimleri belirlenmiştir.

Esrar-ı Hikmet'tin giriş kısmında Sina'nın hem Doğu hem Batı âlimleriyle birlikte olduğundan bahsedilse de nüshadaki özel adlar, daha çok İslam âlimleri ve coğrafyasını işaret edecek şekilde kullanılmıştır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Esrar-ı Hikmet, hem edebî değeri olan hem de o dönemde halkın konuştuğu, gündelik dilin özelliklerini yansıtan bir eserdir. Esrar-ı Hikmet'in sözlük dizinindeki yer alan sözcüklerin kökenine göre dağılımı genel olarak değerlendirildiğinde, sözcüklere kaynaklık eden dil bakımından en yüksek dağılımın 946 (%33,35) madde başı ile Türkçe sözcüklerde olduğu, hemen sonrasında çok az bir farkla 937 (%33,03) madde başıyla Arapça sözcüklerin geldiği dikkati çekmektedir. Farsça kökenli 317 (%11,16) madde başına göre de oldukça fazla olan 937 (%33,03) Arapça madde başı olması, eserin istinsah edildiği dönemde bu dilin gündelik dildeki baskınlığını ortaya koymaktadır. Dağılımın çok düşük olduğu İbranice, Özbekçe ve Sırpça kökenli sözcüklerin sadece 1 (%0,04) madde başıyla, Rumca ve Yunanca kökenli sözcüklerin ise 2 (%0,07) madde başıyla temsil edildikleri görülmektedir. Her ne kadar Arapça kökenli madde başlarının sayısı fazla görünse de metindeki sıklıkları bakımından Türkçe madde başlarının daha yoğun kullanıldığı belirlenmiştir. Böylelikle daha önceki yüzyıllarda tercümeler yoluyla Türk diline giren ve Türkçenin dil yapısını bozan unsurların yerini yeniden Türkçenin doğal söyleşine bıraktığı söylenebilir.

Esrar-ı Hikmet üzerinde yapılan diğer çalışmaları da genel olarak değerlendirdiğimizde metnin yeni nüshalarının ortaya çıkması ve sahaya kazandırılması çok önemlidir. Ancak şimdiye kadar çalışılan metinlerin olay örgüsü, kahramanlar, zaman, mekân, söz varlığı ve üslup bakımlarından birbirlerinden ayrıışmaktadırlar.

Klasik hikâyelerimiz araştırılınca Türk hikâyeciliğinin İslamiyet öncesine kadar dayandığı görülmektedir. Ne yazık ki bu hikâyelerin çoğu kütüphanelerde araştırılıp incelenmeyi beklemektedirler. Esrar-ı Hikmet, dönemine göre yalın diliyle, meddahvari üslubuyla ve büyük kısmı günümüze ulaşabilen söz varlığıyla dikkat çeken bir eserdir. İbni Sina'ya büyük hayranlık duyan halkın onu neredeyse Lokman Hekim mertebesine çıkardığının da ispatı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Esrar-ı Hikmet'in yapı, dil ve üslup bakımlarından diğer halk hikâyeleri ve kıssalarla art ve eş zamanlı kıyaslama çalışmalarının yapılması da bu sahada çalışma yapanlar için faydalı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Ali Seyyidî, Resimli Kâmûs-ı Osmânî, (Lisân-ı Osmânîde, Müsta'mel Türkî, Arabî, Fârisî, Ecnebî ve İlmî Feannî, Edebî, Sınâî, Ticârî ve Kaffe-i Mustalahât), Mat. Kütüphâne-i Cihân Dâruhlîlâfeti'l-Aliyye, İstanbul 1324/1906.
- Arslan Erol, Hülya, (2008), Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Asım Efendi, Kâmus-ı Okyanus I-II-III, Matbaa-yı Osmaniyye, İstanbul, 1305.
- Ateş, Ahmed, (1954) "Türk Halk Hikâyelerinde İbn Sinâ", Türkiyat Mecmuası, C. XI, İstanbul.
- Ateş, Ahmed, (1955) "Türk Halk Hikâyelerinde İbn Sinâ", Türkiyat Mecmuası, C. XII, İstanbul.
- Aytaç, Gürsel, Şubat (1983), "Bugünkü Türk Romanında Anlatım Tekniği", Millî Kültür, S. 38, s. 16-19.
- Ayverdi, İlhan, (2011), "Misalli Büyük Türkçe Sözlük I-II-II", Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- Balyemez, Sedat, (2010), "Bağdaşıklık ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde Bağdaşıklık Görünümleri", Turkish Studies, Sayı:5/4, s. 133-173.
- Boratav, Pertev Naili, (1946), Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, MEB Yay, Ankara.
- Devellioğlu, Ferit, (1982), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Elbir, Bilal, (2008), "Sururî'nin Şerhinde İmlâ Problemleri", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/6 Fall, s. 226-235.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız, (2012), "Bir Yemin Olarak Evlilik Törenleri ve Evlenmeyle İlgili Pratikleri İfade Ederken Kullanılan Kelimelere Dair: Beşik Kertmek, Söz Kesmek, Nikah Kıymak", Karadeniz Araştırmaları, Sayı 33, s. 109-116.
- Kahya, Hayrullah, (2020) Ebu Ali Sina ve İbn Haris Hikâyeleri, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, İstanbul.
- Karadoğan, Ahmet, (2017) "Arap Harfleri ve Osmanlı Türkçesi", Türk Dili, Sayı: 791, sf. 6-13.
- Kavruk, Hasan, (1998), Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler, MEB, İstanbul.
- Kaya, Doğan, (2001), "İbn-i Sina Hikâyesinin Yeni Bir Yazma Nüshası", Kebikeç, Sayı: 12, s. 2-5-211.
- Kaya, Hasan, (2013), "Dervîş Hasan Medhî'nin Bilinmeyen Bir Eseri: Menâkıb-ı Dervîş Hâkî", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6 Sayı: 26, s. 275-297.
- Levend, Agâh Sırrı, (1967), "Divan Edebiyatında Hikâye", TDAY Belleten, s. 71-117.
- Mehmed Salâhî, Resimli Kâmûs-ı Osmânî, (Türkçede kullanılan Arabî, Fârisî, Ecnebî Kâffe-i lügâtı hâvidir.) Nâşiri: Ahmed Muzaferreddin, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1313/1895.
- Mengi, Mine, (2002), .Eski Türk Edebiyatı Tarihi (Edebiyat Tarih ve Metinler), Akçağ Yayınları, Ankara.

Olgun, İbrahim, Dırahşân, Cemşit, (1967), Farsça-Türkçe Sözlük, Çâphâne-i Dânişkede-i Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük I-II-III-IV, (2002), MEB Basımevi, İstanbul.

Sarıkaya, Yakup, (2009), “Türkmen Türkçesindeki Arapça Alınma Kelimelerde Görülen Ünlü İncelme ve Kalınlaşmaları”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Güz/2005, Sayı 19, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 63-80, Ankara.

Şenocak, Ebru, (2005), İbn Sinâ Hikâyeleri Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, Fırat Ü., Sosyal Bilimler Ens. Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Doktora Tezi, Elazığ.

Şeyhülislam Esad Efendi, Kitâb-ı Lehçeti'l-Lügât, Dâru't-Tıbbâ'a, İstanbul (Türkçeden Arapça ve Farsçaya Sözlük), 1216/1801.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri (Erişim) <https://sozluk.gov.tr/>

Türk, Vahit, (2014), Esrar-ı Hikmet, Kesit Yayınları, İstanbul.